پژوهشنامه حج و زیارت
سال دهم، شماره بیست و ششم
بهار و تابستان ۱۴۰۴
صفحات ۲۴۳ - ۲۷۷

تحلیل گفتمان و تبیین ابعاد سیاسی - اجتماعی پیام مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به کنگره حج ۱۴۰۳

سیدمهدی احمدی‌نیک[۱] و سیده فرناز مظفری چنیجانی[۲]

چکیده

در این مقاله می‌خواهیم پیام مقام معظم رهبری مدظله العالی به کنگره حج ۱۴۰۳ را با توجه به شرایط خاص دنیای معاصر، به‌ویژه وضعیت مسلمانان، به‌صورت روشمند تحلیل کنیم. محور اصلی این پیام، گسترش آموزه «برائت از مشرکان» از فضای حج به جوامع اسلامی است. در این پژوهش، پیام یادشده در پنج لایه ـ از سطح واژگان و عبارات تا لایه‌های عمیق‌تر شناختی ـ بررسی شده تا جایگاه این محور اصلی و مفاهیم پیرامونی آن در فضای نزاع تمدنی و تقابل گفتمانی روشن شود.

پرسش اصلی پژوهش این است که چگونه می‌توان برائت از دشمنان را میان ملت‌ها و دولت‌های مسلمان گسترش داد؟ نگارندگان با روش توصیفی ـ تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای، کوشیده‌اند نمونه‌ای از تحلیل گفتمان را درباره پیام مقام معظم رهبری مدظله العالی ارائه کنند؛ تحلیلی که در آن، واژگان، گزاره‌ها،

۱. استاد خارج فقه و اصول حوزه علمیه مشهد و دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول) (ahmadinik@razavi.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری رشته فلسفه و کلام دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.

(sm.ahmadinik@gmail.com)

بندها، سیر منطقی متن، پیوند میان جملات و بندها، و نگاه کلی حاکم بر پیام بررسی می‌شود. هدف از این کار، فراهم کردن زمینه‌ای برای فهم بهتر وظایف امروز مسلمانان در برابر دشمنان و امکان اثرگذاری عملی این پیام است.

یافته پژوهه نشان می‌دهد که گسترش برائت از دشمنان، از راه‌هایی مانند پیام‌رسانی حجاج، عمومی‌شدن بیزاری از دشمنان در میان مسلمانان و برجسته‌سازی بُعد اجتماعی مناسک حج امکان‌پذیر است. این رویکرد با تکیه بر آموزه‌های اسلامی و تأکید بر اشتراکات امت اسلامی، می‌تواند زمینه حمایت از آرمان فلسطین و دفاع از مظلومان را تقویت کند و در برابر زیاده‌خواهی دشمنان مشترک، مانع ایجاد کند.

کلیدواژه‌ها: مقام معظم رهبری، پیام به کنگره حج ۱۴۰۳، روش تحلیل گفتمان، برائت، تحولات اجتماعی.

مقدمه

مناسک حج در بر گیرنده مجموعه‌ای از آموزه‌های دین اسلام در حوزه‌های فردی، اجتماعی، سیاسی و بین‌المللی است. درک حقیقت و کارکرد این مناسک می‌تواند امت اسلام را به هدف تشریع حج نزدیک‌تر کند. خداوند متعال به‌وسیله دین و شریعت توحیدی، برای همه لحظات زندگی انسان برنامه و دستورالعملی دارد که موجب تقرب و تعالی انسان می‌شود. ازاین‌رو در مناسک مهمی مانند حج نیز این حقیقت جریان دارد. حج مجموعه‌ای از اهداف، کارکردها و برنامه‌ها را در خود جای داده است که می‌تواند برخی خلأهای فردی و اجتماعی را پر کند و زمینه تعالی فرد، جامعه و امت اسلامی را فراهم کند. اما درک این هدف، که نقش ویژه‌ای در سرنوشت امت اسلام دارد و غفلت از آن می‌تواند فرصتی تاریخی را از امت بگیرد، نیازمند بصیرت و نگاهی کلان و تمدنی به حال و آینده امت اسلام، و جایگاه آن در عرصه بین‌الملل است. این بصیرت و فهم کم‌خطا، از آنِ ولیّ امر است که به اذن الهی، نیابت امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف را در عصر غیبت

بر عهده دارد. پیامی که هر سال مقام معظم رهبری به کنگره حج ارسال می‌کنند، بیانگر جایگاه کلیدی و بی‌بدیل حج در مسیر پیشرفت و نقش‌آفرینی امت اسلامی است. اگر این جایگاه به‌درستی شناخته و فهم نشود، فرصت مهمی از دست خواهد رفت و جبران آن، در صورت امکان، با هزینه همراه خواهد بود.

در پیام قائد شهید رضوان‌الله تعالی علیه به کنگره حج ۱۴۰۳، با توجه به مسئله نخست جهان اسلام، بلکه مسئله مهم عالم بشریت، یعنی مسئله فلسطین، محور اصلی بر آموزه برائت است؛ آموزه‌ای که مناسک حج تجلی‌گاه آن بوده و از آغاز تشریع، مسلمانان را به آن توجه داده است. اکنون زمان آن رسیده است که این آموزه دیرپا و بنیادین اسلامی در جوامع اسلامی تحقق یابد تا پشتیبانی از مردم مظلوم و مجاهد فلسطین، همراه با برائت عملی از دشمن‌ترین دشمنان اسلام، تحقق یابد و بیزاری قلبی، گفتاری و عملی از صهیونیسم جهانی در ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی آشکار شود. این پژوهه با تحلیل این پیام در صدد گفتمان‌سازی برائت از دشمنان ستیزه‌جو و توجه دادن افکار عمومی مسلمانان به یکی از مهم‌ترین اولویت‌های آنان است.

در این نوشتار، لایه‌ها و ابعاد این متن ارزشمند تحلیل شده است. تا آنجا که نگارندگان جست‌وجو کرده‌اند، پژوهشی که با روش تحلیل گفتمان به بررسی این پیام پرداخته باشد، دارای سابقه و پیشینه مشخصی نیست و نوشته‌ای در این زمینه به دست نیامده است؛ هرچند پژوهش‌هایی نسبتاً مرتبط وجود دارد که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد. ازاین‌رو پژوهه پیش رو، هرچند بر نظریات قطعی در باب روش تحلیل متون مبتنی است، ناظر به تحلیل این پیام منحصربه‌فرد است.

پیشینه و ادبیات نظری

در باره پیشینه موضوع مقاله، حسب جستجوی نگارندگان، پژوهه‌ای با این رویکرد به دست نیامد، اما مرتبط‌ترین آنها پژوهش‌هایی است که با محوریت پیام‌های مقام

معظم رهبری سامان یافته‌اند؛ از جمله «حج به مثابه سرمایه اجتماعی با تأکید بر پیام‌های حضرت آیت الله خامنه‌ای به حجاج (۱۳۶۸ـ ۱۴۰۰) به روش تحلیل مضمون»، نوشته یوسف فتحی که در آن با یک محور موضوعی به بررسی پیام‌های ایشان پرداخته و با روش تحلیل مضمون تبیین نموده است. همچنین می‌توان به مقاله «فرآیند ساخت معنا در تحلیل گفتمان با روش پدام با مطالعه موردی بیداری اسلامی» نگاشته حسن بشیر اشاره کرد که با روش تحلیل گفتمان نگاشته شده است. آنچه وجه تمایز این نوشتار محسوب می‌شود، تمرکز بر ابعاد سیاسی و اجتماعی پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج ۱۴۰۳، و بررسی دالّ مرکزی و معانی پیرامونی آن با روش تحلیل گفتمان و برجسته‌سازی مقوله برائت است که تاکنون در نوشته‌های منتشرشده، صورت نپذیرفته است.

مفهوم‌شناشی

روش به معنای گام‌ها و مراحلی است که با نظم مشخصی برای دستیابی به هدف معینی طی می‌شوند. (شریفی، ۱۴۰۱، ص۳۶) اما میان اقسام روش‌ها، روش تحلیل گفتمان یک روش کیفی است که در آن معیارها و ویژگی‌های روش‌شناختی خاصی مد نظر پژوهشگر است و موجب تمایز آن از روش‌های کمّی می‌شود. (اسمیت، ۱۹۹۲، ص۱۰۱) یکی از روش‌های کیفی، روش تحلیل گفتمان است که با محوریت گفتمان به عنوان یک مفهوم پیچیده، چندبعدی و بین‌رشته‌ای می‌پردازد.

گفتمان به معنای سخن، گفتار و مقال به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در سطوح مختلف نظریه‌پردازی در علوم مختلف (مانند علوم اجتماعی، فلسفی و زبان‌شناختی) است. گفتمان در اصطلاح عبارت است از: «ارائهٔ نظام‌مند گفتاری، نوشتاری، بحثی و نظری درباره موضوعی معیّن که مبتنی بر نوعی الگو یا چهارچوب نظری است». (مجیدی و اعتضادی‌فر، ۱۳۹۶، ص۱۸۳)

روش تحلیـل گفتمـان به معنای توجه به گفتمان در فرایند تحلیل اسـت. این روش، متـن یـا اثـر مد نظـر را حول یک معنـای کانونـی و بنیادی تحلیـل می‌کند و می‌کوشـد با ارجاع جنبه‌ها و ظواهر متن به عناصر اصلی و بنیادین آن، راهی روشـن برای شـناخت همه‌جانبه معنای مرکزی متن فراهم کند. (یارمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۳)

تحلیل گفتمان از نظر روش‌شناختی، یکی از روش‌های کیفی تحلیل محتواست و به مجموعه‌ای از ابزارهای روش‌شناختی گفته می‌شود که برای تحلیل کلام، نوشته، مصاحبه، بحث و... به کار می‌رود. هدف این روش، بررسـی چگونگی ارائه مطلب، شـیوه اسـتفاده از الفاظ و واژگان، بندها و قطعات متن، آغاز و پایان متن و نحوه ارتباط بخش‌های مختلف آن بـا یکدیگـر اسـت. (خنیفـر و مسـلمی، ۱۳۹۵، ج۱، ص۱۲۷) در تحلیل گفتمان روشـن می‌شـود کـه گزینـش حـروف، چیدمـان جمـلات و کاربـرد ضمایـر و زمان‌ها چـه تأثیری بر ساختار گفتمان و رابطه میان بندهای متن دارد. (بشیر، ۱۳۹۵، ص۱۶۰)

منطق استفاده از روش تحلیل گفتمان

در تحلیـل متـون و نوشـتارها می‌توان از شـیوه‌های گوناگونی بهره گرفـت. آنچه روش تحلیـل گفتمـان را از دیگر روش‌ها متمایز می‌کند و آن را برای تحلیل متون حکیمانه‌ای مانند پیام مقام معظم رهبری مناسب می‌سازد، در چند محور قابل توضیح است:

۱. رابطه میان بیان و قدرت نرم

مهم‌ترین تأثیر روش تحلیل گفتمان، اثبات وجود رابطه‌ای محکم میان بیان و ایجاد قدرت نرم اسـت. تحلیل گفتمان نشـان می‌دهد متن و زبان یک ابزار خنثا نیسـت و در ایجاد و تثبیت قدرت نرم به واسطه انتقال مفاهیم نقش بسزایی دارد. بر اساس این روش در کنار توجه به محتوای بیان شده، به قالب‌های بیانی، مخاطب و چرایی انتخاب او، کیفیـت تخاطـب با وی، جایگاه دالّ مرکزی، چرایی اولویت دالّ مرکزی، شـبکه مسـائل

دالّ مرکزی و نسبت هر یک با آن توجه می‌شود. این سبک تحلیل، موجب می‌شود متن نه به عنوان مجموعه‌ای از کلمات، بلکه به عنوان یک ابزار برآمده از اراده انسانی و عامل تصرف او در هستی مد نظر باشد. روش تحلیل گفتمان می‌تواند جایگاه متن در نظام تولید قدرت نرم را تبیین، و حکمت آن را به صورت عمیق روشن کند.

پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج، ابزاری مؤثر برای تولید قدرت امت اسلامی به شمار می‌آید. صدور این پیام، با همه لایه‌های مفهومی آن و با تمرکز دالّ مرکزی بر «برائت از مشرکان» و تسری این مفهوم به زندگی مخاطب، می‌تواند پایه‌ای برای قدرت نرم امت اسلامی و عاملی برای موفقیت آنان در نزاع بزرگ کنونی، به‌ویژه در مسئله فلسطین و مقاومت در برابر ستمگران باشد. رویکرد تحلیل گفتمان، این مسئله را به‌صورت مستند و عینی تبیین می‌کند.

۲. تمرکز بر پیوستار

در پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج، به ابعاد گوناگون دالّ مرکزی، با توجه به شرایط و اقتضائات زمانه، توجه شده است. روش تحلیل گفتمان می‌تواند این ابعاد را برای مخاطب روشن سازد. اساساً توجه به این نکته که مناسک حج باید برای شرایط امروز امت اسلامی درسی زنده و عملیاتی داشته باشد، اهمیت فراوانی دارد. این درس در روزگار کنونی در برائت از ستمگران متجاوز، به‌ویژه در مسئله فلسطین، آشکار شده است. تحلیل این پیام، با توجه به زمینه‌های صدور آن و تبیین لایه‌های مختلفش، می‌تواند به بیداری مسلمانان کمک کند.

۳. توجه به تفکر پشتیبان مسائل به ظاهر بدیهی

برخی مفاهیم به دلیل کاربرد فراوان بدیهی و رایج فهمیده می‌شوند، درحالی‌که توجه به خاستگاه، ابعاد و حقیقت آن مفهوم، به‌ویژه در بستر تاریخی، اجتماعی و فرهنگی خاص خود، می‌تواند فهمی روشن‌تر و بصیرت‌آفرین از آن به دست دهد و از این راه در برابر شبهه‌افکنی‌ها و تحریف‌ها ایستادگی کند. در پیام مقام معظم رهبری به کنگره

حـج، مفهـوم برائـت از جبهـه باطل، کـه ریشـه در اعتقادات دینـی و آرمان‌های انسـانی دارد، به‌صورت شبکه‌ای، منسجم و متقن مطرح و عینی می‌شود. روش تحلیل گفتمان، بـا تفکیـک لایه‌های متن و نشـان دادن نسـبت هر یک از آنهـا با این دالّ مرکزی، آشـکار می‌سازد که منظومه‌ای فکری و مستحکم، این مفهوم رایج و اصولی را پشتیبانی می‌کند. این پشـتیبانی فکری سبب می‌شود جوامع مسـلمان در به‌کارگیری این مفهوم و عمل به اقتضائات آن، با اتقان و اطمینان بیشتری وارد شوند.

۴. توجه به تقابل گفتمان‌ها

تحلیـل یـک متن، هرچنـد با توجه به زمینه‌هـای تاریخی، سیاسـی و مانند آن همراه باشـد، تـا زمانی کـه تقابل هویتی آن بـا دیگر گفتمان‌ها لحاظ نشـود، به شـناخت کامل نمی‌انجامـد. روش تحلیـل گفتمـان از ایـن مزیـت برخـوردار اسـت که تقابـل جبهه‌ای و گفتمانی را در بسـتر متن نشـان می‌دهد و تأثیر متن را در ارتقای یک گفتمان و مقابله با گفتمان رقیب روشن می‌سازد.

پیـام مقـام معظم رهبری به کنگره حج، در شـرایطی صادر شـده اسـت که نزاع میان جبهه حق و باطل در مسئله فلسطین به اوج خود رسیده و توجه آزادگان جهان را به خود جلـب کرده اسـت. ایـن پیام حقیقت مقاومت و ایسـتادگی را به جهـان معرفی می‌کند، نیروی نهفته مسـلمانان را در مبارزه با گفتمان باطل بیدار می‌سـازد و مبارزانی در جبهه نـرم تربیـت می‌کنـد کـه می‌توانند وزن ایـن جبهـه را در این تقابـل افزایش دهند. بررسـی گفتمان این پیام نشـان می‌دهد که آموزه برائت، ریشـه‌ای عمیق در اعتقادات و حتی در متن مناسک عبادی مسلمانان دارد.

برائت از ستمگران

برائت از ستمگران و سلطه‌جویان آموزه‌ای است وحیانی که در سیره پیامبران عظام الهی همواره بر آن تأکید شده است.

۱. برائت در قرآن کریم

مسئله برائت از کافران، معاندان و مشرکان، از دیرباز در آموزه‌های وحیانی مطرح بوده و بر اساس آیاتی از قرآن کریم، در سیره پیامبران الهی به آن توجه ویژه شده است. (نوح: ۲۷.۲۶؛ ممتحنه: ۴؛ توبه: ۱۱۴) همچنین در آیاتی از قرآن کریم، مسلمانان از تکیه کردن بر ستمگران و دوستی با یهودیان معاند نهی شده‌اند. (هود: ۱۱۳؛ مائده: ۵۱) در آیه‌ای دیگر نیز از صفات برجسته پیامبر اسلام و یاران ایشان، تبری و دوری از دشمنان و مهربانی با یکدیگر دانسته شده است. (فتح: ۲۹)

در روایات نیز بر دوری از دشمنان تأکید شده است. (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۳۹۹، ح ۵۴؛ مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۲۷، ص ۵۸، ح ۱۸ و ۱۹؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۷۲، ح ۱۰؛ کلینی، ج ۲، ص ۱۲۶، ح ۶) گستره برائت نسبت به ستمگران و دشمنان بسیار وسیع است و اموری مانند تنفر قلبی، تغییر چهره در مواجهه با آنان، دوری گزیدن از آنان و نبرد و قتال با آنان را در بر می‌گیرد. (کهف: ۱۶؛ نحل: ۳۶؛ توبه: ۳.۱)

بر این اساس، پیام مقام معظم رهبری با الهام از چنین آموزه‌ای، در صدد یادآوری وظایف مسلمانان در شرایط خطیر کنونی است.

۲. برائت در نگره رهبری

مقام معظم رهبری نه‌تنها در پیام محل بحث مسلمانان را به مسئله برائت توجه داده و در کنگره عظیم حج وظیفه آنان را یادآوری کرده‌اند، بلکه در اندیشه ایشان نیز یکی از راه‌های پیروزی حق بر باطل، ایستادگی و مقاومت در برابر زیاده‌خواهی‌های دشمنان است. در ادامه به چند نمونه از بیانات ایشان اشاره می‌شود.

دشمنی باطل با جریان حق در همیشه تاریخ وجود داشته است، پیروزی حق در این درگیری تاریخی «وعده الهی» است:

قرآن صریحاً وعده کرده است که ﴿**لِیُظهِرَهُ عَلَی الدّین کُلّه**﴾. قرآن با زبان‌های مختلف گفته است که این حقیقت و این سلسله ارزش‌ها در تاریخ بشریت، بر همه شبه‌ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها فائق خواهد آمد. قرآن صریحاً گفته است که «العاقبَةُ للمُتَّقین» .فرجام کار متعلق به مؤمنان و پرهیزگاران است. (۱۳۷۰/۰۷/۲۴)

عقب‌نشینی باطل «سنت الهی» است:

- شکی نداریم که پیروزی از آن اسلام است؛ این جبهه کفر با همه وسعت، با همه زرق‌وبرق، با همه توپ‌وتشری که می‌زنند، بالأخره در مقابل امت اسلامی و جبهه اسلامی مبارز و مجاهد وادار به عقب‌نشینی خواهد شد: ﴿**وَ لَو قاتَلَکُمُ الَّذینَ کَفَروا لَوَلَّوُا الاَدبارَ ثُمَّ لا یَجِدونَ وَلیًّا وَ لا نَصیرًا**﴾؛ این سنت الهی است و تردیدی در این وجود ندارد. (۱۳۹۷/۰۲/۲۹)
- البته پیروزی بر جریان باطل و مستکبرین با رعایت شروط و لوازمی همراه است؛ اولاً باید با خدا بود و تقوا را رعایت کرد: «با خدا باشید، خدای متعال مگر وا می‌گذارد بنده‌ای را که با او باشد؟ لاَتخافا انَّنی مَعَکُما اَسمَعُ و اَری...، با خدا که باشیم، برای خدا که باشیم، خدای متعال کمک می‌کند. (۱۳۹۲/۲/۱۵)
- گاهی یک عده‌ای می‌گویند: «مگر می‌شود در مقابل صف به‌هم‌پیوسته دشمنان مسلح به پول و زور و رسانه و اقتصاد و سیاست ایستاد»؟ بله، اگر برای خدا پا در میدان گذاشتید و ایستادگی کردید، پیروزی قطعی است. (۱۳۹۱/۱۰/۱۹)
- ما قضایای غزّه را [در ماجرای طوفان الأقصی] به طور دائم رصد می‌کنیم و احساس سرافرازی می‌کنیم به خاطر این مقاومت عظیمی که دارد انجام می‌گیرد. (۱۴۰۳/۳/۳)
- مسئله غزّه [در ماجرای طوفان الأقصی]، همچنان مسئله اول دنیای اسلام است. (۱۴۰۳/۴/۳۱)

- مسئله غزّه [ماجرای طوفان الأقصی]، امروز یک مسئله جهانی است. یک روز موضوع فلسطین، صرفاً یک موضوع کشورهای اسلامی بود؛ امروز مسئله فلسطین و مسئله غزّه، یک مسئله عمومی جهانی است. (۱۴۰۳/۰۵/۰۷)
- هر ملتی حق دارد از خاک خود، از خانه خود، از کشور خود، از منافع خود در مقابل متجاوز دفاع کند؛ ...، ملّت فلسطین حق دارد در مقابل دشمنی که خاک او را تصرف کرده، خانه او را اشغال کرده، مزرعه او را ویران کرده، زندگی او را تباه کرده بایستد؛ ملت فلسطین حق دارد...، این اشغالگران از کجا آمده‌اند؟ ملت فلسطین حق دارد در مقابل آنها بایستد. (۱۴۰۳/۷/۱۳)
- کشتار مردم بی‌دفاع در لبنان از سویی بار دیگر خوی درندگی سگ هار صهیونیست را برای همه آشکار کرد و از سویی کوته‌نظری و سیاست ابلهانه سران رژیم غاصب را به اثبات رساند... (۱۴۰۳/۷/۷)

مؤلفه‌های تحلیل گفتمان

بهترین شناخت برای روش تحلیل گفتمان زمانی حاصل می‌شود که به مؤلفه‌های سازنده آن توجه شود؛ تحلیل گفتمان به عنوان یک روش تحلیلی، از مؤلفه‌های متعددی تشکیل شده است که هر یک نقش کلیدی در فهم و تفسیر گفتمان ایفا می‌کنند. بهترین تعریف، توجه به مؤلفه‌های تشکیل دهنده است که می‌تواند هویت روش را تبیین کند. روش تحلیل گفتمان نیز از مؤلفه‌های خاصی تشکیل شده که شناخت آنها می‌تواند این روش را تبیین، و از غیر خود متمایز کند. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از:

۱. زبان و ساختارهای زبانی

یکی از مؤلفه‌های اصلی تحلیل گفتمان، بررسی ساختارهای زبانی است. این بررسی شامل تحلیل واژگان، دستور زبان، سبک‌های زبانی و الگوهای گفتاری می‌شود.

با بررسی این عناصر می‌توان به درک بهتری از نحوه سازماندهی زبان در گفتمان‌های مد نظر دست یافت؛ برای مثال، انتخاب واژگان خاص یا استفاده از ساختارهای دستوری ویژه می‌تواند نشان‌دهنده ایدئولوژی یا مواضع خاصی باشد.

۲. بافت موقعیتی و اجتماعی

تحلیل گفتمان به شدت به بافت موقعیتی و اجتماعی که در آن گفتمان تولید و تفسیر می‌شود، وابسته است. این بافت شامل عوامل اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و سیاسی است و بر تولید و دریافت گفتمان تأثیر می‌گذارند؛ برای مثال، تحلیل گفتمان در یک سخنرانی یا پیام سیاسی باید به بافت تاریخی و سیاسی آن رویداد توجه کند تا بتواند معنای کامل گفتمان را درک کند.

۳. تعامل و گفتگو

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم تحلیل گفتمان، بررسی تعاملات و گفتگوهاست. این مؤلفه شامل تحلیل نحوه مشارکت افراد در گفتگوها، نقش‌های گفتاری (مانند گوینده و شنونده) و نحوه مدیریت گفتگوها می‌شود. تحلیل تعاملات زبانی به محققان کمک می‌کند تا درک بهتری از نحوه شکل‌گیری معنا در تعاملات اجتماعی داشته باشند، صرف انتقال معنا از طریق یک پیام (نه بیانیه یا ارسال یک‌طرفه)، که دارای مخاطب است، می‌تواند اثر مستقیمی بر انتقال قدرت داشته باشد.

4. قدرت و ایدئولوژی

گفتمان‌ها دارای دو مفهوم بنیادین، یعنی دانش و قدرت، هستند. قدرت برای بسط و تداوم مشروعیت خود از دانش استفاده می‌کند و در متن یک گفتمان زمینه برای بروز و ظهور قدرت یک ایدئولوژی فراهم می‌شود. (گوتینگ، ۲۰۰۵، ص۵۱) روش تحلیل گفتمان به بررسی نقش قدرت و ایدئولوژی در گفتمان می‌پردازد. این مؤلفه شامل تحلیل نحوه استفاده از زبان برای اعمال قدرت، بازتعریف جبهه‌بندی‌های کلان و ترویج ایدئولوژی خاص است.

۵. هویت و نقش‌های اجتماعی

تحلیل گفتمان همچنین به بررسی نحوه شکل‌گیری و نمایش هویت‌ها و نقش‌های اجتماعی در گفتمان می‌پردازد. این شامل تحلیل نحوه استفاده از زبان برای ساخت و نمایش هویت‌های فردی و جمعی است. زبان می‌تواند نقش یا هویت خاصی در فضای اجتماعی طراحی یا تقویت کند. درک اینکه در این گفتمان چه هویتی در حال شکل‌گیری است و به چه صورتی در زبان استفاده می‌شود، می‌تواند به درک بهتر دالّ مرکزی گفتمان کمک کند.

۶. معنا و تفسیر

در نهایت، تحلیل گفتمان به بررسی معنا و تفسیر گفتمان می‌پردازد. این شامل تحلیل نحوه تولید معنا در گفتمان و نحوه تفسیر آن توسط مخاطبان است. محققان با بررسی این مؤلفه، به درک بهتری از نحوه انتقال مفاهیم و ایده‌ها از طریق زبان دست می‌یابند. این مؤلفه‌ها به طور کلی ساختار تحلیل گفتمان را تشکیل می‌دهند و به محققان کمک می‌کنند تا به بررسی عمیق‌تر و جامع‌تر گفتمان‌های مختلف بپردازند. هر یک از این مؤلفه‌ها می‌تواند بسته به نوع تحقیق و هدف تحلیل، مورد تأکید بیشتری قرار گیرد.

با تبیین مؤلفه‌های این روش، روشن می‌شود که منطق تحلیل گفتمان برای بررسی و تبیین پیام متنی مقام معظم رهبری به عنوان متنی حکیمانه، مناسب است. این منطق و ادبیات روش‌شناسانه در ادامه در مقام تطبیق با این پیام از روش تحلیل گفتمان پشتیبانی می‌کند.

ارکان روش تحلیل و اجزای پیام رهبری

پس از شناخت روش تحلیل گفتمان و مؤلفه‌های آن، اینک به بیان مراحل این روش و انطباق آن با پیام مقام معظم رهبری خواهیم پرداخت. ابتدا به تطبیق ارکان روش

تحلیل گفتمان با بخش‌های مختلف پیام ایشان می‌پردازیم و آنگاه این روش را در پنج سطح آن اجرا می‌کنیم. ارکان اصلی روش تحلیل گفتمان از قرار زیر است:

۱. مَفصل‌بندی یا اتصالات متن

مفصل‌بندی یا اتصالات متن به فرآیندی اشاره دارد که در آن عناصر مختلف گفتمان (مانند واژگان، مفاهیم، ایدئولوژی‌ها و روایت‌ها) به گونه‌ای خاص به هم متصل می‌شوند تا معانی جدیدی ایجاد کنند. این فرآیند نشان می‌دهد که چگونه گفتمان‌ها می‌توانند از طریق ترکیب عناصر مختلف به بازتولید یا تغییر ساختارهای اجتماعی و قدرت کمک کنند. هر اثر مکتوب یا شفاهی دارای اجزای مختلفی است که با هدف خاصی ترکیب شده و حول محور یک موضوع کلیدی سامان یافته‌اند. تحلیل گفتمان مبتنی بر این انگاره است که درک معنای اجتماعی الفاظ، گزاره‌ها و نهادهای یک متن متوقف بر درک روح کلی معنا و ارتباط این اجزا با آن زمینه کلی میسر است، (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳، ص۱۸۹)

اجزای پیام مقام معظم رهبری به این صورت پاراگراف‌بندی و به یکدیگر متصل شده‌اند: خطبه، تبیین جایگاه حج و دو عامل کلیدی آن، بیان سرّ و راهبرد دشمنی‌ها با حج، بیان ابعاد حقیقی حج در بیان قرآن کریم، ذکر مسئولیت حج‌گزاران، تأکید بر مسئله برائت، ضرورت پشتیبانی امت از فلسطین، دعا در کنار خطبه به عنوان مقدمه و دعای پایانی.

بندهای این پیام را می‌توان در چهار مفصل اصلی قرار داد: ذکر جایگاه و منزلت مناسک حج (بند اول و دوم و چهارم و پنجم)، ذکر راهبردهای اصلی دشمنی با حج (بند سوم)، تأکید بر تجلی برائت در حج و تمرین آن (بند ششم و هفتم)، ذکر وظیفه مسلمین در تسری برائت حج به همه ابعاد زندگی (بند هشتم و نهم) این مفصل‌ها در ادامه و در قسمت مراحل تحلیل گفتمان بررسی می‌شود.

۲. تعیین زمان و مکان

برای تشکیل نظام معنایی گفتمان‌ها همواره توجه به مقطع زمانی و موقعیت مکانی برای دستیابی به دالّ محوری و هدف نهایی موضوع مهم است. در حقیقت گفتمان‌ها در تعامل با زمان و مکان خاص، جلوه‌های مختلفی از خود نشان می‌دهند و در قالب‌ها و مصادیق مختلفی بروز و ظهور پیدا می‌کنند. کیفیت تجلی گفتمان در زمان‌ها و مکان‌های مختلف می‌تواند اثربخشی آن گفتمان در مقابل گفتمان رقیب را شدت بخشد. (سلطانی، ۱۳۸۳، ص۱۶۱)

موسم حج با زمان و مکان مشخص، و با حضور جمعیت گسترده‌ای از مسلمانان از اقصی نقاط جهان در تحلیل گفتمان پیام مقام معظم رهبری بسیار مؤثر است. این پیام غیر از تشرف حج‌گزاران ایرانی به محضر ایشان پیش از عزیمت به حج است. ازاین‌رو توجه به عنصر زمان و مکان، همچنان که در ایراد پیام لحاظ شده، باید در تحلیل آن نیز توجه شود.

۳. فضای تخاصم

هر گفتمانی دارای متضادها و متغیرهایی است که بدون توجه و اشراف به آنها حفظ و استمرار حیات آن گفتمان و بسط و توسعه آن مورد خطر واقع خواهد شد. یکی از کارویژه‌های اساسی گفتمان‌ها نیز مقابله با گفتمان‌های باطل یا ناقص است. ازاین‌رو درک فضای تخاصم می‌تواند به درک هویت گفتمان مد نظر کمک کند. از این بالاتر می‌توان چنین گفت که شناخت هویت هر گفتمانی متوقف بر شناخت گفتمان‌های رقیب او، و درک فضای درگیری و مختصات منازعه در همه ابعاد است. (همان، ص۱۶۱)

علاوه بر اینکه اصل آموزه حج و مناسک آن، عَلَم مبارزه حق علیه باطل در فضای بین‌الملل است، پیام رهبری نیز در فضای تخاصم تمدنی و نزاع گفتمانی موجود میان

حق و باطل صادر شده است؛ آن هم در شرایط مبارزه جاری در خصوص مسئله فلسطین، وزن سنگینی برای جبهه حق دارد. (میرباقری، ۱۳۹۷، ص۱۵۱) فارغ از آنکه در متن پیام نیز به دشمنی‌ها با حقیقت و کارکرد اجتماعی ـ سیاسی آموزه حج اشاره شده و مسلمانان به پشتیبانی از معرکه درگیری حق و باطل در جهان امروز (یعنی فلسطین) دعوت شده‌اند.

۴. منازعات معنایی و تحولات اجتماعی

مهم‌ترین رکن معنایی روش تحلیل گفتمان، بررسی متون، گفتارها و رویدادها در بستر منازعات معنایی حاکم بر روند تاریخی است. روش تحلیل گفتمان با بررسی تاریخی آثار و متون متفاوت است. در بررسی تاریخی، صرف روایت تاریخ و علل و آثار وقایع تاریخی کافی است، اما در روش تحلیل گفتمان، نزاع معنایی حاکم بر وقایع تاریخی مد نظر بوده و تحولات تاریخی با در نظر گرفتن گفتمان‌های موجود در بستر تحولات تحلیل می‌شوند. این امر موجب می‌شود بتوان از طریق تحلیل گفتمان، به شناسایی گفتمان‌های متخاصم پرداخت و دال‌های مفصل‌بندی شده گفتمان در دوره‌های تاریخی متفاوت شناسایی، و با هم مقایسه کرد. در این صورت می‌توان به درستی دریافت که مبنای تحولات تاریخی، منازعات معنایی میان چند گفتمان است. هر گفتمانی در صدد حفظ معنای «خودی» و طرد معنای «غیر» است. به واسطه روایت درست گفتمانی، می‌توان افکار عمومی را با گفتمان خودی همراه کرد و در عرصه تحولات اجتماعی نیز معادلات قدرت را به سمت این گفتمان تغییر داد. (سلطانی، ۱۳۸۳، ص۱۶۵)

مناسک حج، پرچم گفتمان حق در سطح بین‌الملل، و مشتمل بر مجموعه‌ای از آموزه‌های اجتماعی و سیاسی اسلام است که معرفی آن به جهان می‌تواند قلوب آزادگان را به سوی گفتمان حق متوجه سازد. پیام رهبری به کنگره حج اولویت‌های اساسی برای

مناسک حج را معین نموده و برای مدیریت تحولات جاری در عرصه نزاع تاریخی امروز، گفتمان جبهه حق را تبیین، و وظیفه پیروان این جبهه را نیز روشن کرده است.

لایه‌های پیام

پس از تبیین ارکان مفهومی، اینک به عملیاتی نمودن این روش در متن پیام می‌پردازیم. اجرای این روش در پنج سطح ساماندهی می‌شود: «سطح سطح، عمق سطح، سطح عمق، عمق عمق و عمیق‌تر». در این قسمت با توجه به توضیح معنا و کارکرد این پنج سطح تحلیل گفتمان، بر اساس مفصل‌بندی انجام شده در متن پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج ۱۴۰۳، این مراحل را اجرایی خواهیم کرد.[1] مفهوم محوری و دالّ مرکزی این پیام را «تسری آموزه برائت از مشرکان در حج به زندگی جوامع مسلمان» در نظر می‌گیریم و حول این محور تحلیل گفتمان را شکل می‌دهیم.

جدول شماره ۱، نمای کلی لایه‌های روش تحلیل گفتمان

---

۱ بندهای این پیام را می‌توان در چهار واحد اصلی قرار داد: واحد اول، ذکر جایگاه و منزلت مناسک حج (بند اول و دوم و چهارم و پنجم)؛ واحد دوم، ذکر راهبردهای اصلی دشمنی با حج (بند سوم)؛ واحد سوم، تأکید بر تجلی برائت از دشمنان در حج و تمرین آن (بند ششم و هفتم)؛ واحد چهارم، ذکر وظیفه مسلمانان در تسری برائت از دشمنان در مناسک حج به همه ابعاد زندگی (بند هشتم و نهم).

الف) لایه سطح سطح

سطح نخست، سطحی‌ترین لایه یا «سطحِ سطح» است. به فوقانی‌ترین لایه متن که نمود بیرونی دارد، «ساختارهای بیرونی» گفته می‌شود. این ساختارها خردترین نوع ساختارهای متنی به شمار می‌آیند. (حسنی‌فر و امیری، ۱۳۹۱، ص۶۱)

سطحِ سطحِ پیام رهبری به کنگره حج دربردارنده کلمات و گزاره‌هایی است که درک معنا و مراد آنها می‌تواند به فهم مفهوم کلی پیام و کارکرد سیاسی ـ اجتماعی آن کمک کند. در واحد نخست، مفاهیمی مانند «پایگاه توحید و وحدت»، «گستره انسانی»، «قوت عامل معنوی»، «اطمینان»، «عبودیت»، «کرامت انسان»، «سامان زندگی مادی و معنوی»، «برکت»، «آرامش اخلاقی» و «بیزاری و جبهه‌گیری مقتدرانه»، از مفاهیم پربار و پرمغزی‌اند که فهم حقیقت آن‌ها برای درک پیام ضروری است.

در واحد دوم نیز مفاهیمی مانند «تخریب و تردید»، «مغایرت‌های مذهبی و سیاسی» و «فروکاستن از جنبه‌های قدسی و معنوی» مطرح است.

در واحد سوم مفاهیمی مانند «تمرین حقایق»، «اندیشه و عمل»، «هویت»، «ملاحظه و مماشات» و «تسری برائت» قرار می‌گیرد.

در واحد چهارم نیز مفاهیمی مانند «برائت از رژیم و حامیانش»، «قول و عمل ملت‌ها و دولت‌ها»، «مقاومت پولادین فلسطین»، «شکوه صبر و مقاومت» و «پشتیبانی از همه‌جهت» از جمله مهم‌ترین مفاهیمی است که باید در سطح نخست بررسی و تبیین شود. در ادامه با بهره‌گیری از دیگر فرامین معظم‌له مفهوم، مراد و بار معنایی این واژگان در منظومه فکری ایشان تبیین می‌شود.

در واحد نخست محوری‌ترین مفهومْ «پایگاه توحید و وحدت» است. توحید، به‌عنوان آموزه‌ای حیات‌بخش و نظام‌ساز، تنها یک مفهوم اعتقادی محض نیست، بلکه دستورالعملی جامع برای زندگی فردی و اجتماعی است. این آموزه با تأکید

بـر یگانگـی خداونـد و عبودیـت محـض در برابـر او، چارچوبـی بـرای سـامان‌دهی همه جنبه‌هـای زندگی انسـان ارائه می‌کند. حرکت به‌سـوی توحیـد و عبودیت لله تعالی بر دو رکـن اساسـی اسـتوار اسـت که هر یک نقشـی کلیدی در تحقـق این نظـام توحیدی ایفا می‌کنند. (۹۵/۴/۱۶-۷۷/۴/۲۱)

رکـن نخسـت این مفهـوم دوری از شـرّ طواغیت اسـت. طواغیـت همـواره مانعی در برابـر حرکت انسـان به‌سـوی توحیـد و عبودیـت بوده‌انـد و در قالب نظام‌های سیاسـی، اقتصادی، فرهنگی یا حتی تمایلات نفسـانی ظاهر می‌شـوند. دوری از شـرّ طواغیت به معنای رهایی از سـلطه هرگونه قدرت غیر الهی اسـت که انسان را از مسیر حق منحرف می‌کند. این رکن بر ضرورت اسـتقلال فکری، روحی و عملی انسـان از هرگونه بت مدرن و سنتی تأکید دارد. در این مسیر انسان باید همواره مراقب باشد تا تحت تأثیر القائات و وسوسه‌های شیطانی قرار نگیرد.

رکـن دوم، توحیـد کلمـه و وحـدت میـان مسـلمانان اسـت. توحیـد کلمه بـه معنای هم‌زبانی و هم‌دلی در مسـیر حق اسـت. این رکن بر ضرورت وحدت و همبستگی میان مسـلمانان و حق‌خواهـان حـول محـور توحیـد تأکیـد می‌کند. وحـدت، تنها بـه معنای نزدیکی فیزیکی یا سیاسی نیست، بلکه به معنای اشتراک در اهداف، ارزش‌ها و اصول توحیـدی اسـت. جبهـه واحد حق‌خواهـان زمانی تحقق می‌یابـد که همه افـراد و گروه‌ها اختلافات فرعی را کنار بگذارند و حول محور نظام‌نامه توحیدی گرد آیند. این وحدت، قـدرت عظیمـی پدید می‌آورد که می‌تواند در برابر هرگونه ظلم و سـتم ایسـتادگی کند. در ایـن صورت جبهه واحد حق‌خواهان شـکل می‌گیرد. (خاکی قراملکـی، ۱۴۰۰، ص۷۴۲) این جبهه نه‌تنها به معنای اتحاد سیاسـی، بلکه به معنای اشـتراک در اهداف، ارزش‌ها و اصول توحیدی اسـت. در چنین جبهه‌ای همه افراد به‌عنوان سـربازان خداوند در برابر ظلم و ستم ایستادگی می‌کنند و برای تحقق عدالت و برابری می‌کوشند.

مفهوم دیگری که در این واحد مد نظر است، «گستره انسانی» است. شناخت ظرفیت‌های انسانی، چه از نظر کمّی و چه کیفی، گام نخست در مسیر شکوفایی استعدادها و تقویت توانمندی‌های فردی و جمعی است. این شناخت به انسان‌ها کمک می‌کند تا در برابر طواغیت و موانع پیش رو قدرتمند و مقاوم باشند. حج نمایشی از گستردگی و عظمت انسان‌های موحد، فعال و مجاهد است که با حضور در این مراسم معنوی، وحدت، همبستگی و عزم خود را برای مبارزه با هرگونه ظلم و ستم به نمایش می‌گذارند. (۱۳۸۸/۱۱/۳۰)

در ادامه این واحد به «قوت عامل معنوی» اشاره می‌شود. معنویت، به عنوان محور اصلی زندگی فردی و اجتماعی، نه تنها به معنای توجه به ارزش‌های درونی و ارتباط با خداوند است، بلکه نیازمند تلاش مستمر و مجاهدت برای نهادینه‌کردن این ارزش‌ها در جامعه است. این فرآیند، بدون همراهی و حمایت حکومت‌ها به عنوان نهادهای تأثیرگذار در زمینه‌سازی فرهنگی و اجتماعی، به طور کامل محقق نمی‌شود. حکومت‌ها با ایجاد بسترهای مناسب (مانند تقویت نهادهای آموزشی، فرهنگی و دینی) می‌توانند به رشد معنویت در جامعه کمک کنند. معنویت، به عنوان جهت‌دهنده همه حرکت‌ها، نه تنها نیاز اصلی جامعه برای رسیدن به تعادل و آرامش است، بلکه پایه‌ای اساسی برای تحقق عدالت، اخلاق و پیشرفت در تمامی عرصه‌های زندگی است. (۱۳۹۷/۱۱/۲۲)

مفهوم بعدی در این واحد «اطمینان» است. اطمینان قلب برآمده از استحکام مبانی معرفتی است و موجب می‌شود با ازدیاد ایمان، گام‌ها به سوی اهداف مستحکم شود و بدون خستگی و دلزدگی به مجاهدت ادامه دهد. آرامش فکری و روانی ناشی از ایمان است و در مقابل تشنج فکری، آشوب فکری و بی‌انضباطی فکر و احساس در فرد است که او را به بدبختی شخصی و اجتماعی می‌کشاند. دشمن به دنبال از بین بردن اطمینان از قلوب مؤمنین است. (۱۴۰۲/۰۱/۲۹- ۱۳۷۷/۰۹/۲۳)

«عبودیت» آموزه دیگری است که در این واحد بدان پرداخته شده است. عبودیت خداوند به معنای تسلیم کامل در برابر اراده الهی و قرار دادن تمامی جنبه‌های زندگی در چارچوب اوامر و نواهی خداوند است. این عبودیت مستلزم دوری از هرگونه طغیان و سرکشی در برابر خداوند، و اجتناب از پیروی ظالمان و طواغیت است. کفر به طاغوت به معنای رد هرگونه قدرت و سلطه غیر الهی، شرط لازم برای تحقق ایمان واقعی به خداوند متعال است. این دو مفهوم، یعنی ایمان به خدا و کفر به طاغوت، دو روی یک سکه‌اند و نمی‌توان یکی را بدون دیگری به طور کامل تحقق بخشید. تنها در سایه این ایمان و کفر است که انسان می‌تواند به آزادی حقیقی دست یابد و در مسیر عدالت و حق گام بردارد. (۱۳۹۸/۰۱/۱۴)

در ادامه مفهوم «کرامت انسان» مورد توجه قرار گرفته است. حفظ هویت و شخصیت انسان به معنای پاسداری از کرامت ذاتی اوست که خداوند در وجودش به ودیعه نهاده است. این هویت، تنها در پرتو شناخت جایگاه حقیقی انسان به عنوان خلیفة الله و درک اهمیت وجودی او به عنوان موجودی که جز بهشت بهایی ندارد، معنا می‌یابد. (جوادی آملی، ۱۳۹۵، ص۲۱۶) انسان با توجه به این جایگاه رفیع، باید همواره در مسیر تعالی و تقرب به خداوند گام بردارد و از هر آنچه این هویت را خدشه‌دار می‌کند، دوری کند. تنها در این صورت است که می‌تواند به سرمنزل مقصود، یعنی بهشت برین، دست یابد و از نعمت‌های بی‌پایان الهی بهره‌مند شود. (۱۳۹۱/۰۱/۲۳)

«سامان زندگی مادی و معنوی» آموزه بعدی است. بر اساس حقیقتی که توحید در زندگی انسان موحد ایجاد می‌کند، سبک زندگی او متعالی، و بر اساس موازین شریعت ساماندهی می‌شود. دوری از توحید به صورت تبعیت از سبک زندگی غربی ارتجاع نام دارد و موجب تشویش خاطر و ناهماهنگی ابعاد گوناگون حیات انسان می‌شود. (۱۴۰۱/۰۳/۱۴) در روایات به این حالت، تعرّب بعد از هجرت گفته می‌شود. در شرایطی

که انسان امام خود و نظام امامت را رها کند، حرکتی قهقرایی را تجربه می‌کند: «التعرب بعدالهجرة التارک لهذا الامر بعد معرفته». (مجلسی،۱۴۱۰، ج۷۶، ص۲۸۰)

در ادامه مفهوم «برکت»، که برآمده از سبک زندگی توحیدی است، مطرح می‌شود. استقامت بر حق نه تنها نشانه ایمان راسخ و وفاداری به اصول الهی است، بلکه کلیدی برای گشایش ابواب رحمت و برکت از سوی خداوند است. زمانی که افراد و جوامع در مسیر حق استوار می‌مانند، زمینه برای نزول برکات الهی در زندگی فردی و اجتماعی فراهم می‌شود. این برکات می‌تواند در امور مادی (مانند رفاه، امنیت و پیشرفت) و معنوی (مانند آرامش، اتحاد و معنویت) تجلی یابد. ورود به عرصه حمایت از حق و قیام برای خداوند نه تنها زندگی فردی را متحول می‌کند، بلکه جامعه را نیز به سمت تعالی و عدالت سوق می‌دهد. چنین حرکتی به عنوان یک جهاد مقدس، موجب تقویت روحیه همبستگی و مسئولیت‌پذیری در میان افراد می‌شود و جامعه را در مسیر رشد و شکوفایی قرار می‌دهد. (۱۳۸۳/۱۰/۱۹- ۱۳۸۷/۰۲/۱۴)

«آرامش اخلاقی» دیگر مفهومی است که در این قسمت ذکر می‌شود و حکمت ارزشمندی دارد. در قرآن کریم، نزول سکینه و آرامش پس از بیعت رضوان، نشان‌دهنده اهمیت وفاداری به پیمان‌ها و عهدهایی است که با خداوند و اولیای الهی بسته می‌شود. این آرامش نه تنها پاداش الهی برای استقامت و پایبندی به حق است، بلکه نشان‌دهنده تأثیر عمیق وفاداری به اصول و ارزش‌های الهی در زندگی فردی و اجتماعی است. هنگامی که مسلمانان بر پیمان خود با اولیای الهی ایستادگی می‌کنند، دل‌های آنان از اضطراب و تردید رها می‌شود و به آرامش حقیقی دست می‌یابد. تجدید بیعت با انقلاب و آرمان‌های آن، به ویژه در مسائلی مانند دفاع از فلسطین و مبارزه با ظلم، نه تنها نشانه پایبندی به اصول توحیدی است، بلکه موجب تقویت روحیه امت اسلامی و ایجاد وحدت در برابر دشمنان مشترک می‌شود. این وفاداری و تجدید پیمان، آرامش و اطمینان را به دل‌های مؤمنین باز می‌گرداند و آنان را در مسیر حق استوارتر می‌کند. (۱۳۹۴/۱۰/۱۹)

آخریـن مفهـوم ایـن قسـمت «بیـزاری و جبهه‌گیـری مقتدرانـه» اسـت. جبهـه کفـر بـا بهره‌گیـری از ابزارهـای مختلف سیاسـی، فرهنگی، اقتصـادی و رسـانه‌ای همواره در تـلاش اسـت تا بـا ایجاد تفرقـه، تردیـد و ناامنی، جبهه حـق را تضعیف کنـد. در چنین شـرایطی مؤمنیـن بایـد هوشـیارانه و بـا درک عمیـق از توطئه‌هـای دشـمن موضع‌گیـری فعالانـه داشـته باشـند. ایـن موضع‌گیـری نه تنهـا به معنـای مقاومـت در برابر فشـارها و تهدیدهاسـت، بلکه شـامل تلاش برای تقویت وحدت، همبستگی و آمادگی دائمی در برابـر هرگونه توطئه نیز می‌شـود. مؤمنین باید با تکیـه بر ایمان و توکل به خداوند یکدیگر را یاری کنند و با طراحی و برنامه‌ریزی دقیق، در برابر نقشـه‌های شـوم دشمن ایستادگی کننـد. منفعـل بـودن در این میدان به معنای تسـلیم شـدن در برابر ظلم و سـتم اسـت. درحالی‌که فعال بودن و اقدام هوشمندانه، کلید پیروزی و حفظ ارزش‌های الهی است. (۱۳۹۹/۰۶/۰۲- ۱۴۰۳/۰۴/۰۵)

واحد دوم نیز از مفاهیم کلیدی و مهمی تشکیل می‌شود و اولین مفهوم آن «تخریب و تردید» اسـت. دشـمن به دنبال تخریب باورها و ایجاد تردید نسـبت به حقایق اسـت. تخریب نسبت به سه مسئله در دستورکار دشمن است: «تخریب وحدت ملی، تخریب ایمان و باورهای کارساز در دل مردم و تخریب روح امید و آینده در ذهن مردم». در مقابل ایـن توطئـه، تبییـن و جهاد تبیین مطرح اسـت که خنثاکننده توطئه دشـمن اسـت. هر مؤمن بسان یک نور باید پیرامون خود را روشن، و کید دشمن را خنثا کند. (۱۳۷۸/۰۹/۲۶ ـ ۱۴۰۰/۰۷/۰۵)

عنـوان بعـدی کـه در واحـد دوم مـورد توجـه قـرار می‌گیـرد، «مغایرت‌هـای مذهبـی و سیاسـی» اسـت. هرگونـه اختـلاف در جامعـه (سیاسـی، قبیلـه‌ای، مذهبـی یـا فرهنگـی) برخـلاف آموزه‌های اسـلام و قرآن اسـت. قرآن کریـم به صراحت مؤمنـان را به اعتصـام بـه حبـل الله و دوری از تفرقـه فراخوانـده اسـت. امـت اسـلام، بـه عنـوان یـک

امت واحد، نیازمند یکپارچگی و همدلی است تا در برابر دشمنان مشترک، قدرتمند و مقاوم باشد. تفاوت‌های طبیعی در فرهنگ، زبان یا جغرافیا نباید بهانه‌ای برای تفرقه و جدایی شود، بلکه باید به عنوان عاملی برای غنای فرهنگی و تقویت همکاری‌های مشترک در نظر گرفته شود. وحدت امت اسلام، نه تنها نشانه قدرت و عظمت آن است، بلکه شرط ضروری برای تحقق عدالت، صلح و پیشرفت در جهان اسلام است. (۱۳۷۰/۰۵/۳۰ ـ ۱۳۹۱/۰۱/۰۱)

«فروکاستن از جنبه‌های معنوی و قدسی» از دیگر مفاهیم این واحد است. بنیه معنوی امت اسلام، به عنوان منبعی قدرتمند و پایدار، توانایی مقابله با چالش‌ها و بحران‌های مختلف را فراهم می‌کند. این بنیه ـ که ریشه در ایمان، توکل به خداوند و اعتقاد به وعده‌های الهی دارد ـ به امت اسلام این قدرت را می‌دهد که در برابر حوادث سخت و غیر منتظره شجاعانه و استوار بایستد. (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج۹، ص۱۳۳) معنویت نه تنها به عنوان یک پشتوانه روحی و روانی عمل می‌کند، بلکه انرژی لازم برای انجام دادن کارهای بزرگ و به ظاهر ناممکن را نیز تأمین می‌کند. دشمنان اسلام به خوبی می‌دانند که این بنیه معنوی، کلید مقاومت و پیروزی امت اسلام است. بنابراین همواره می‌کوشند با تضعیف ایمان، ایجاد تردید و ترویج فرهنگ مادی‌گرایی، این سرمایه عظیم را از بین ببرند. در چنین شرایطی حفظ و تقویت بنیه معنوی نه تنها یک وظیفه فردی، بلکه مسئولیتی جمعی است که باید با آگاهی و تلاش مستمر انجام شود. (۱۳۹۲/۰۲/۲۵)

در واحد سوم نیز مفاهیم مهم و تعیین‌کننده‌ای مطرح شده است و اولین مفهوم «تمرین حقایق» است. التزام به شریعت همراه با توجه به حقیقت آن، گشوده نگه داشتن باب ارتباط با خدای متعال و حفظ جریان فیض خاص از سوی اوست. دوری از گناه فردی و اجتماعی و التزام به مناسک شرع، موجب می‌شود انسان از علم، توانایی

و استعداد خود بهتر بهره‌برداری، و برای بهبود زندگی مادی و معنوی از این ظرفیت‌ها استفاده کند. (۱۳۹۶/۰۶/۰۶- پیام معظم له به کنگره حج ۱۴۰۱)

در ادامه «اندیشه و عمل» به عنوان یک آموزه به هم پیوسته و مرتبط مطرح می‌شود. از ذخایر و سرمایه‌های انسان در زندگی، عمل صالح برآمده از مبانی فکری صحیح است. انسان از تمامی لحظات زندگی فردی و سیاسی خود باید اندوختن عمل صالح برای حضور در محضر پروردگار را هدف بگیرد. امروز آنچه در مسیر استقلال ملت‌ها و اقتدار امت اسلامی انجام شود، عمل صالح و حسنه است. هرگونه مقابله با انحصارطلبی دشمن در ابعاد مختلف، عمل صالح است. (۱۳۹۸/۰۸/۲۴ _ ۱۴۰۰/۰۵/۰۶)

«هویت» به عنوان مفهوم دیگری که در واحد سوم مطرح می‌شود، حائز اهمیت بسیار است. امت اسلام باید به خود و «خودی خود» توجه داشته باشد و مؤلفه‌های سازنده شخصیت اسلامی خود را از یاد نبرد. نباید به دشمن اجازه داد از انقلاب و اسلام هویت‌زدایی کند. نسل خودساخته امت اسلام باید از هضم شدن در هاضمه تمدن غربی پرهیز کند و پرهیز دهد تا تمدن نوین اسلامی را بسازد. (۱۴۰۲/۰۹/۱۵- ۱۴۰۱/۰۳/۱۴ - ۱۴۰۱/۰۲/۲۱)

در ادامه مفهوم هویت و به عنوان تجلی آن، بحث دوری از «ملاحظه و مماشات» مطرح می‌شود. هویت اسلام به قیام علیه باطل وابسته است. اسلام بی‌تفاوت و ملاحظه‌کار در برابر دشمن، همان اسلام آمریکایی است. اگر مسلمانی نسبت به ظلم ساکت باشد و مماشات کند، اسلام او راستین نیست. فصل ممیز حج اصیل از غیر آن، برائت است. (۱۳۸۹/۰۳/۱۴) بر این اساس مفهوم «تسری برائت» مطرح شده است. درسی که حج‌گزار از حج باید بگیرد، درک حقیقت برائت در محضر ابراهیم خلیل و تسری آن به جامعه و کشور خود است. (۱۴۰۳/۰۲/۱۷)

در واحـد چهـارم، پنـج مفهـوم کلیدی وجود دارد کـه همگی در امتداد تسـری برائت مطـرح شـده‌اند. اولیـن نکته، مفهـوم «برائـت از رژیم صهیونیسـت و حامیانش» اسـت. امـروز متعلق برائت مسـلمانان، رژیم غاصب صهیونیسـتی و آمریکای جنایتکار اسـت کـه ماه‌هاسـت در غـزه مرتکب جنایت روشـن و وحشـیانه شـده‌اند. دنیای اسـلام نباید ایـن همدسـتی را فرامـوش کنـد. (۱۷/۰۲/۱۴۰۳ - ۱۰/۰۸/۱۴۰۲) برائتـی کـه بایـد در «قـول و عمل دولت‌ها و ملت‌ها» بروز و ظهور یابد، روشن شدن ماجرای غزه و فریاد حق‌خواهی آزادگان در سراسـر دنیاسـت. همـه ملت‌هـا و دولت‌هـا موظف‌انـد موضع خـود را درباره مسئله فلسطین به صورت مؤثر ابراز و عملی کنند. (۱۴۰۳/۰۲/۱۷)

مسئله مهم آن است که «مقاومت پولادین فلسطین» بستر صدور این فرهنگ به همه عالم را فراهم کرده و مردم و مبارزان غزه ـ با همه کمبودهای غذایی، دارویی و... ـ تسلیم نشـده و رژیم صهیونیسـتی را وادار به عقب‌نشینی کرده است. این معجزه همراهی خدا با صابران اسـت که دنیای اسـلام موظف به همراهی و تبیین این امر است. (۱۴۰۲/۱۰/۰۲) «شـکوه صبر و مقاومت» توانسـته صحنه‌های متعالی و تمدنی اسلام را نمایان کند و به جهان نشـان دهد. مقاومت و ایسـتادگی در برابر دشـمنی دشـمنان، مردم غزه را به یک صخره مستحکم در برابر رژیم صهیونیستی تبدیل کرده است. (۰۲/۱۰/۱۴۰۲ - ۲۳/۰۱/۱۴۰۱ - ۰۳/۰۱/۱۳۹۹) ازاین‌رو امروز که فلسـطین عَلم اسـلام را برافراشـته، حمایت همه‌جانبه از فلسطین و مردم مظلوم آن وظیفه‌ای قطعی است. (۱۳۹۳/۱۰/۱۹)

تأمـل در ایـن تحلیـل نشـان می‌دهـد نظـام معنایـی واژگان بـه کار رفته در ایـن پیام تلفیقی از رشـد فردی و اجتماعی برای مؤمنان از طریق مناسـک حج اسـت که با تعالی بـه دسـت آمـده از عبادت حج، مؤمنین ظرفیت لازم برای تسـری عبودیـت به اجتماع را به دسـت می‌آورند و به وظایف اجتماعی خود در باب موضوعات کلان امت اسـلامی، بـه خصـوص فلسـطین و آرمـان آن، عمـل می‌کنند. این رسـالت اصیل حج اسـت که با نقش‌آفرینی تک‌تک حج‌گزاران قابل وصول خواهد بود.

ب) لایه عمق سطح

دومین سطح، «عمق سطح» است که لایه زیرین «سطح» یک متن است. این لایه جایگاه ساختار درونی متن یا ساختار کلان متنی است و نشان می‌دهد ارتباط میان مطالب از چه منطقی برخوردار است. این سطح در پی یافتن معنایی است که مؤلف در صدد طرح آن بوده و تحلیل این سطح کمک می‌کند مخاطب برداشت خود از کلیت متن را با مراد متکلم تنظیم کند.

در پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج ۱۴۰۳، بندهای متن با سیر منطقی متقن ارائه، و دالّ مرکزی به مرور تکمیل شده و گزاره‌های کلیدی حول این محور مرکزی به تدریج ذکر شده و جورچین کامل شده است. تکمیل مطالب به گونه‌ای انجام می‌شود که علاوه بر ارائه گزاره‌های عقلی، انگیزه عملی لازم برای عمل به پیام را در قلب مخاطب ایجاد می‌کند.

در واحد اول، جایگاه و منزلت مناسک حج و ظرفیت بسیار آن برای بهره‌گیری در راستای تمدن‌سازی اسلامی و ایجاد اتحاد در امت اسلام در راستای اهداف بلند اسلام، مخصوصاً رهایی قدس شریف، ذکر شده است. در واحد دوم، به دو ظرفیت اساسی مناسک حج برای تحقق اهداف پیش گفته، که مورد هجوم دشمن است، اشاره شده و از مسلمانان خواسته شده در برابر این راهبردهای دشمن هوشیار و آگاه باشند. در واحد سوم، بر مسئله برائت از دشمن تأکید شده و مناسک حج به عنوان یک عرصه تمرین برای تجلی برائت در همه ابعاد حیات مسلمانان مغتنم شمرده شده است؛ گویا این رسالتی بر عهده حج‌گزاران است که این آموزه را به شهرها و دیار خود ببرند. در واحد چهارم، دو حکم و دستور ویژه در راستای تجلی امروزین مناسک حج ذکر شده که به طور کامل مصداق تبری و تولی امروز مسلمین است؛ در بعد تبری، برائت جستن از رژیم غاصب و حامیانش، به خصوص آمریکا، و در بعد تولی، پشتیبانی همه‌جانبه

از مقاومت فلسطین وظیفه امروز دولت‌ها و ملت‌های مسلمان است. همان‌طور که مشاهده می‌شود آغاز این پیام با ذکر حج به عنوان «پایگاه توحید و وحدت» و پایان آن با دو مصداق امروزی تولی و تبری، که تجلی توحید است، کاملاً با هم هماهنگ و مرتبط است. وحدت به نمایش گذاشته شده در مناسک حج نیز حول محور برائت از دشمنان اسلام باید استمرار یابد و این نکته نیز هماهنگی دیگری بین صدر و ذیل این پیام را به نمایش می‌گذارد.

ج) لایه سطح عمق

فوقانی‌ترین لایه عمق متن را می‌توان «سطح عمق» نامید که همان ساختارهای متنی و ساختارهای فرامتنی بوده و به دلیل انبعاث از نگرش و بینش متکلم یا نویسنده، در حقیقت «فرامتن» آن اثر را شکل می‌دهند. تحلیل در این سطح از دو جزء خرد و کلان شکل می‌گیرد: تحلیل کلان اصالت دارد و به واسطه مشخصه‌های خرد متن شناخته می‌شود. در تحلیل کلان به بینش نویسنده، که بنیاد متن مذکور را شکل می‌دهد، توجه می‌شود و سایه انداختن این بینش بر اجزا و بندهای متن به وسیله مشخصه‌های خرد متن روشن می‌شود.

در پیام مقام معظم رهبری به کنگره حج ۱۴۰۳، به بینشی جامع از «نقش مناسک عبادی اسلام در مدیریت اجتماعی در بُعد ملی و بین‌المللی» در اندیشه معظم له دست می‌یابیم. با بررسی فرامین ایشان می‌توان به این نکته دست یافت که طرح اسلام در حوزه اندیشه فکری، یک طرح منسجم حول محور توحید، و دارای کارآمدی کامل در حوزه مدیریت جامعه ملی و بین‌المللی است. (میرباقری، ۱۴۰۱، ص۵۴) در این طرح منسجم، واجبات و فرائض دینی از یک سو تکمیل‌کننده روح انسان و موجب تعالی شخصیت او هستند و از سوی دیگر تأثیرات مستقیم در جامعه و تعالی آن دارند. (میرباقری، ۱۳۹۸، ج۲، ص۲۴۳)

حج، یک عبادت اجتماعی است (حج: ۲۷) که در زمان و مکان معین، حول محور نماد و نشانه توحید، انجام می‌شود. از آنجا که باطن شریعت و مناسک دینی ولایت است و لازمه ولایتْ برائت از دشمن، (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص۵۸)ازاین‌رو بهره‌مندی حج از حقیقت و باطن آن نیز مرهون تولی و تبری صحیح در عرصه زندگی است. در حقیقت در منظومه فکری معظم‌له، مقاومت تنها به جنبه‌های نظامی منحصر نشده و در عرصه‌های فرهنگی نیز راه دارد. باید همان ایستادگی مقابل نیروهای نظامی دشمن را در عرصه فرهنگی وارد کرد و در فضای زندگی نیز تولی و تبری را تسری داد و تمام زندگی خود را حول محور مقاومت طراحی کرد. برای آنکه زیر بار تحمیل‌های استکبار و نظام سلطه نرویم، باید برائت را در همه شئون و ابعاد زندگی خود وارد کنیم. (جمشیدی، ۱۴۰۱، ص۳۱۵)

در پیام معظم له حج‌گزاران موظف می‌شوند برائت تمرین شده در حج را به شهر و دیار خود تسری دهند و این آموزه را منتشر کنند. این ظرفیت والایی است که شریعت اسلام از آن بهره‌مند است و در هر برهه‌ای مصادیق تجلی آن امام جامعه معین، و مسلمانان آن را عملیاتی می‌کنند. در این بینش و نگرش توحیدمحور و ناظر به کارآمدی آموزه اجتماعی اسلام است که جایگاه پیام معظم له به مسلمین در کنگره حج روشن می‌شود.

د) لایه عمق عمق

«عمقِ عمق» متن، متشکل از ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و کلانی است که فراتر از متن قرار دارند و دانش فرهنگی ـ اجتماعیِ مؤلف یا صاحب اثر را شکل می‌دهند. در این لایه باید به ساختارهای کلامی، اجتماعی و فرهنگیِ ارائه متن یا اثر توجه کرد و نقش متقابل فرهنگ در متن، و متن در فرهنگ را بررسی نمود.

ساختار کلان اجتماعی ـ فرهنگیِ تشکیل‌دهنده عمقِ عمقِ متن پیام معظم‌له، نزاع تاریخی و تمدنیِ حق و باطل است؛ نزاعی که امروزه در مسئله فلسطین به اوج خود رسیده و توجه حق‌خواهان جهان را به خود جلب کرده است. (مهدی‌زاده، ۱۳۹۳، ص۹۸) در این نزاع تاریخی، که امروز سربازی در جبهه حق آن بر عهده مسلمانان است، اتحاد مسلمانان و توجه کامل به معنویت پویا، دو عامل اساسی موفقیت به شمار می‌آیند؛ چنان‌که در متن پیام نیز به این دو عامل، که از آموزه‌های حج ابراهیمی‌اند، تصریح شده و توطئه‌های دشمن نیز در برابر همین دو عامل تبیین شده است.

دشمن بر ایجاد تفرقه‌های قومی، مذهبی و سیاسی و نیز کاستن از قدرت ایمان و معنویت جوانان مسلمان تمرکز کرده است؛ زیرا اتحاد و ایمان، عوامل قطعی پیروزی آنان است. گستره انسانی اسلام، یعنی جوانان محور مقاومت، با اتحاد و ائتلاف خود می‌توانند دشمن را به شکست بکشانند. همچنین جنبه‌های قدسی و معنوی، سرمایه منحصربه‌فرد اسلام، به‌ویژه تشیع، است که می‌تواند بر همه سلاح‌ها، با هر میزان از فناوری، غلبه یابد و انسان‌هایی تربیت کند که هیچ تطمیع، تهدید یا تزویری نتواند آنان را از مسیر مقاومت منصرف سازد.

هـ) لایه عمیق‌تر

عمیق‌ترین لایه دالّ اساسی متن است که هدف مرکزی و محوریت سخن بر آن استوار است. تمامی پیوندهای میان کلمات و جملات و مفصل‌های میان بندهای مختلف متن، برای دستیابی به این دالّ اساسی شکل گرفته‌اند.

دالّ مرکزی و محور اصلی این پیام، تبیین و انذارِ توأمان درباره وظیفه امروز مسلمانان در مبارزه تمدنی، جهاد برای غلبه حق و زمینه‌سازی برای دوران ظهور موعود است. این پیام بر محور تسری آموزه برائت از مشرکان به سراسر زندگی مسلمانان و جوامع آنان

سـامان یافتـه اسـت و همـه لایه‌های آن به‌صـورت یکپارچـه در تحقق ایـن هدف نقش دارنـد. کلمـات، جملات، بندهـا و پیوندهای میان آنها عقل و قلـب مخاطب را با این دالّ مرکزی پیوند می‌دهند و آن را به‌خوبی در همه جزئیات متجلی می‌سازند.

هنـر نویسـنده این پیام در اسـتفاده حکیمانـه از کلمات و عبارات بـا وزن معنایی متناسـب و قرار دادن آنها در کنار یکدیگر، به‌گونه‌ای که آینه‌ای شـفاف و بی‌غبار برای دالّ مرکـزیِ یادشـده باشـند، آشـکار می‌شـود. این پیـامْ کوتـاه، پربار و جاودانه اسـت و مخاطب را از نظر بینشـی و گرایشـی نسـبت به تحقق دالّ مرکزی، یعنی تسـری برائت از دشمن در همه ابعاد زندگی، قانع و مجاب می‌کند.

در جـدول زیـر مهم‌ترین مفاهیـم و معانی موجود در این پیام بـه تفکیک لایه‌ها ذکر شـده‌اند. لایه «سـطح سـطح» شـامل چهار واحد از مهم‌ترین مفاهیم و تصورات است. لایـه «عمـق سـطح»، متناظـر با لایـه نخسـت، مهم‌تریـن گزاره‌ها و روابـط میان آنهـا را در چهـار واحـد مجـزا در بر می‌گیرد. لایه «سـطح عمق» بـر وجه فرامتنی پیام در سـه واحد معنایـی تمرکـز دارد و لایـه «عمق عمـق» ناظر به نگـرش کلان حاکم بر متـن پیام در دو واحـد معنایی اسـت. در نهایت، عمیق‌ترین لایه بـه دالّ مرکزی پیام و محور آن تصریح می‌کند.

سطوح	سطح سطح	عمق سطح	سطح عمق	عمق عمق	عمیق‌تر
واحد اول	پایگاه توحید و وحدت، گستره انسانی، قوت عامل معنوی، اطمینان، عبودیت، کرامت انسان، سامان زندگی مادی و معنوی، برکت، آرامش اخلاقی، بیزاری و جبهه‌گیری مقتدرانه.	جایگاه و منزلت مناسک حج در راستای ایجاد وحدت میان امت اسلام و تحقق اهداف بلند اسلام در عرصه انسان‌سازی فردی و جمعی	نقش مناسک عبادی اسلام در مدیریت اجتماعی در بعد ملی و بین‌المللی	نزاع تاریخی و تمدنی حق و باطل توجه فعالانه به آموزه توحید و وحدت میان مسلمین، دو عامل پیروزی	تسری آموزه برائت از مشرکین به سراسر حیات و سبک زندگی مسلمین و جوامع مسلمان
واحد دوم	تخریب و تردید، مغایرت‌های مذهبی و سیاسی، فروکاستن از جنبه‌های قدسی و معنوی.	توجه به دشمن‌شناسی و شناخت حیله‌های او در راستای ایجاد تفرقه و تردید	توأمان بودن تبری و تولی در مناسک حج به عنوان یک عبادت اجتماعی		
واحد سوم	تمرین حقایق، اندیشه و عمل، هویت، ملاحظه و مماشات، تسری برائت.	تأکید بر برائت همه‌جانبه از دشمن و تمرین آن در مناسک حج	ضرورت بهره‌گیری از ظرفیت حج در تسری آموزه مقاومت با همه ابعاد سخت و نرم آن به جوامع	توجه به جمعیت، اعتقادات، معنویت و اتحاد جوانان مسلمان به عنوان عوامل مقابله با دشمن	
واحد چهارم	برائت از رژیم و حامیانش، قول و عمل ملت‌ها و دولت‌ها، مقاومت پولادین فلسطین، شکوه صبر و مقاومت، پشتیبانی از همه جهت.	ارائه دو حکم و دستور ویژه مختص امروز، تحقق مصداق تبری در مبارزه با آمریکا و رژیم غاصب، تحقق مصداق تولی پشتیبانی از خط مقدم مبارزه (یعنی فلسطین)			

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر تلاش شد بر اساس روش تحلیل گفتمان، انسجام معنایی و حکمت، یکی از متون فاخر مرتبط با رسالت انقلاب اسلامی، یعنی پیام الهام‌بخش مقام معظم رهبری به کنگره عظیم حج، خطاب به مسلمانان در شرایط خاص کنونی و فضای زورگویی فرعونیان زمان، فرا روی مخاطب قرار گیرد. افزون بر این نتیجه مهم، از نظر

ماهوی نیز انسجام میان یکایک گزاره‌های نظری آموزه‌های دینی با کارآمدی اجتماعی، مبنامندی رسالت‌های اجتماعی مسلمانان، نقش مناسک جمعی مسلمانان در تحقق عزت و سعادت امت اسلام، جایگاه منحصربه‌فرد تولّی و تبرّی به‌عنوان تنظیم‌کننده مواضع و جهت‌گیری‌های امت و جوامع مسلمان و نقش حج به‌مثابه یک فریضه دینی در بازسازی سبک زندگی مؤمنانه برای فرد و جامعه اسلامی، از طریق بررسی لایه‌های به‌هم‌پیوسته این متن، به‌صورت مجزا و یکپارچه روشن می‌شود.

روش تحلیل گفتمان نشان می‌دهد که پیام رهبری به کنگره حج، درصدد معناسازی و ایجاد گفتمان برائت، برگرفته از آموزه‌های حج برای زندگی امروز مسلمانان است تا آنان با الهام از آن، قدرت ایمانی خود را از طریق پای‌بندی به مواضع جبهه حق و مقاومت برای پاسداشت ارزش‌های وحیانی صیانت کنند. همچنین، با برائت از جبهه باطل، دفاع از مظلوم و خصومت با ظالم، عزم استوار خویش را برای دفاع از مظلوم در برابر جنایت‌پیشگان به نمایش گذارند و همه آزادی‌خواهان جهان را به ایفای وظایف انسانی خود در برابر ستمکاران و حمایت و پشتیبانی از مردم مظلوم غزه و فلسطین فراخوانند. این آموزه، با رویکرد و پای‌بندی عملی به آن، می‌تواند مانع زورگویی و زیاده‌خواهی دشمنان شود و اقبال افکار عمومی جهانی را به همراه آورد.

بر این اساس، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. شایسته است فرامین رهبری محور کار تخصصی اندیشه‌ورزان قرار گیرد و بر این اساس، سیاست‌های تبلیغی و تبیینی در سطوح تخصصی و عمومی، در کنگره عظیم حج طراحی و اجرا شود.

۲. به‌منظور اثربخشی بیشتر، این‌گونه پیام‌ها تحلیل و مستندسازی شوند، به همه روحانیان کاروان‌ها ابلاغ گردند، در اولویت مباحث فرهنگی قرار گیرند و پس از ترجمه به زبان‌های دیگر، در اختیار همه حجاج بیت‌الله‌الحرام قرار داده شوند.

۳. دست‌اندرکاران حج تلاش کنند آموزه برائت از دشمن را از طریق پیام‌رسانی به دیگر حجاج و به‌طور خاص، اندیشمندان مسلمان، و با برگزاری جلسات گفتگو گسترش دهند تا برآیند اعمال و مناسک عبادی حج، توسعه روحیه برائت از دشمن در جوامع و دولت‌های اسلامی و به تبع آن، در میان آزادگان جهان باشد و به ایجاد هم‌افزایی بیشتر میان مسلمانان و آزادگان جهان بینجامد.

۴. توسعه و تعمیق جنبه اجتماعی مناسک حج، از جمله بیزاری و دوری جستن از ستمگران، می‌تواند سرمایه اجتماعی لازم را برای بسیج افکار عمومی، پشتیبانی از آرمان فلسطین و حمایت از مظلوم بیش از پیش فراهم کند و مانع زیاده‌خواهی سلطه‌جویان در سراسر جهان شود.

منابع

قرآن کریم

۱. بشیر، حسن (۱۳۹۵)، کاربرد تحلیل گفتمان در فهم منابع دینی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۲. جمشیدی، مهدی (۱۴۰۱)، درآمدی بر اندیشه فرهنگی آیت‌الله خامنه‌ای، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۳. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، صهبای حج، قم: نشر مشعر.

۴. ـــــــــــ (۱۳۹۵)، تفسیر انسان به انسان، قم: نشر اسراء.

۵. حسین‌پور، رسول (۱۳۹۹)، عصر جدید، دغدغه جدید، مشهد: نشر آستان قدس رضوی.

۶. خاکی قراملکی، محمدرضا (۱۳۹۹)، الهیات تمدنی، قم: نشر تمدن اسلامی.

۷. خنیفر، حسین و ناهید مسلمی (۱۳۹۵)، اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، تهران: نشر نگاه دانش.

۸. شریفی، احمدحسین (۱۴۰۱)، منطق علوم انسانی اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۹. شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، معانی الأخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۱۰. شیرازی، صدرالدین (۱۹۸۱م)، الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

۱۱. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، تهذیب الأحکام، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیة.

۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیة.

۱۳. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰ق)، بحارالأنوار، بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

۱۴. مهدی‌زاده، حسین (۱۳۹۳)، بینش تمدنی، قم: نشر کتاب فردا.

۱۵. میرباقری، سیدمحمدمهدی (۱۴۰۱)، حکمت تاریخ، قم: نشر تمدن اسلامی.

۱۶. ـــــــــــ (۱۳۹۷)، انقلاب اسلامی و تداول قدرت، قم: نشر تمدن اسلامی.

۱۷. ـــــــــــ (۱۳۹۸)، ولایت الهیه، قم: نشر تمدن اسلامی.

۱۸. یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۸۳)، گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی، تهران: نشر هرمس.

مقالات

۱۹. حیدری، فاطمه و فضل‌اللهی قمشی (۱۳۹۸)، «روش‌شناسی تحلیل گفتمان»، عیار پژوهش در علوم انسانی، ش۱۹، بهار و تابستان ۱۳۹۸.

۲۰. حسنی‌فر، عبدالرحمن و فاطمه امیری پریان (۱۳۹۳)، «تحلیل گفتمان به‌مثابه

روش»، جستارهای سیاسی معاصر، سال ۵، ش۱، بهار ۱۳۹۳، ص ۴۹_۶۷.
۲۱. سلطانی، علی‌اصغر (۱۳۸۳)، «تحلیل گفتمان به‌مثابه روش»، علوم سیاسی، ش۲۸.
۲۲. حسنی‌فر، عبدالرحمن و فاطمه امیری پریان (۱۳۹۳)، «تحلیل گفتمان به‌مثابه روش»، جستارهای سیاسی معاصر، ش۱، بهار ۱۳۹۳.
۲۳. حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۳)، «نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی»، فصلنامه علوم سیاسی، ش۲۸.
۲۴. شقاقی، مهدی و غلامرضا فدایی (۱۳۹۲)، «تحلیل گفتمان انتقادی و کاربرد آن در پژوهش‌های اطلاع‌رسانی»، تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، بهار ۱۳۹۲.
۲۵. مجیدی، حسن و مهناز اعتضادی‌فر (۱۳۹۶)، «تحلیل گفتمان احتجاجات و مناظرات امام صادق علیه‌السلام»، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش۲.
۲۶. مشکین‌فام، مهرداد و دیگران (۱۴۰۳)، فصلنامه مطالعات فرهنگی پلیس، دوره ۱۱، ش۲.
وبگاه‌ها
۲۷. دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله امام خامنه‌ای، پایگاه اطلاع‌رسانی Khamenei.ir، قابل دسترسی در: Khamenei.ir.
۲۸. یحیائی ایله‌ای، احمد، «تحلیل گفتمان چیست؟»، تحقیقات روابط عمومی، قابل دسترسی در: ensani.ir.